

Prof. PhDr. Jiří Mareš, CSc. jubiluje

Vedec, výskumník, autor, učiteľ a akademický funkcionár prof. PhDr. Jiří Mareš, CSc. oslavuje 3. 8. 2022 svoje osemdesiate narodeniny. Bilancovať jeho dielo nie je ľahké. Nie preto, že za 55 rokov svojej odbornej činnosti vykonal obrovský kus práce a vytvoril obsiahle dielo, ale preto, že toto dielo je značne tematicky a odborovo široké. Zasahuje do oblasti psychológie, pedagogiky a medicíny. Mareš ukázal, ako tieto tri oblasti dokážu nielen koexistovať, ale sa aj vzájomne plodne obohacovať. Mareš však nezostal len vo vnútri hraníc týchto troch oblastí. Jeho dielo presahuje do zóny etiky, filozofie, hudby. Je priam učebnicovým príkladom medziodborovej spolupráce.

Marešova študijná špecializácia nenaznačovala, že sa bude odborne vyvíjať týmito smermi. Vyštudoval učiteľstvo matematiky a výtvarnej výchovy na Pedagogickej fakulte UK v Prahe. Z matematiky si odniesol precíznosť a jasnosť uvažovania, na výtvarnej výchove si rozvinul estetickú citlivosť a uhladený rukopis, nezvyčajný v dnešnej dobe rýchleho písania. Červený diplom naznačuje, že nešlo o priemerného študenta. Po vysokej škole nastúpil na vedec-kú ašpirantúru (pre mladších kolegov: analógia súčasného doktorandského štúdia) do Laboratória programovaného učenia na Pedagogickom ústave J. A. Komenského ČSAV v Prahe. Viedla ho vplyvná osobnosť, prof. Tollingerová, ktorá vychovala celý rad popredných odborníkov. Mareš obhájil kandidátsku dizertačnú prácu r. 1975 a krátko nato nastúpil na Lekársku fakultu UK v Hradci Králové. Na nej pracuje nepretržite doteraz, čiže neuveriteľných 47 rokov. Nezlákali ho kariérne možnosti Prahy, zostal verný svojmu rodnému mestu. Kto navštívil Hradec Králové a spoznal, v čom je čaro tohto Salónu republiky, vie, že svojim obyvateľom poskytuje výbornú kvalitu života.

Na lekárskej fakulte pracoval Mareš najprv v Ústave vedeckých informácií, neskôr v Kabinete pedagogiky a metodologie. Roku 1991 sa habilitoval za docenta a o deväť rokov neskôr získal pred vedeckou radou Univerzity Karlovej vedecko-pedagogický titul profesor pre odbor pedagogická psychológia. Od r. 1992 zastával funkciu prednostu Ústavu sociálneho lékařství, neskôr bol zástupcom prednostu. V priebehu rokov sa angažoval v početných funkciách na fakulte aj mimo nej. Opakovane bol zvolený do akademického senátu fakulty i univerzity, je dlhoročným členom vedeckej rady Univerzity Karlovej i viacerých vysokých škôl a členom redakčných rád odborných časopisov. V rokoch 1996–2008 pracoval ako člen Akreditačnej komisie vlády.

Ako pomerne mladý pracovník Mareš publikoval s vyzretými osobnosťami. S V. Kuličom a Z. Helusom vydal monografiu o pedagogickej diagnostike (1979) a v tom istom roku i psychológiu školskej úspešnosti žiakov (pri nej bol štvrtým autorom V. Hrabal). Marešova raná tvorba, vrátane dizertácie, sa týkala komunikácie a interakcie v školskej triede. V období pred Nežnou revolúciou to bola oblasť, do ktorej sa uchýlili odborníci, ktorí sa nechceli angažovať pri ideologizácii školského vzdelávania. Komunikácia bola oblasťou, ktorá sa nevenovala obsahu vzdelávania, ale komunikačným procesom, čo bol „pozitivistický prístup“ (preto bol terčom verejného odsúdenia dekanom jednej z vtedajších pedagogických fakúlt). Svoje skúsenosti z oblasti výskumu komunikácie v triede Mareš zhrnul v monografii, ktorú napísal v spoluautorstve s Jarom Křivohlavým (1990). Pre Mareša je typické, že len čo sa uvoľnili pomery, začal sa venovať vnútornému svetu učiteľa – jeho mysleniu a uvažovaniu (1996). Tak u nás pomáhal konštituovať veľkú oblasť venujúcu sa učiteľovmu poňatiu výuky. Mareš má zásluhy na tom, že u nás otvoril celý rad tém a zohral veľkú úlohu v ich rozvoji a rozšírení. Patria medzi ne štýly učenia sa žiaka, psychosociálna klíma triedy a školy, kvalita života detí a dospelých, sociálna opora, posudzovanie kvality výuky na vysokej škole, morálny distress učiteľa, podvádzanie v škole (vrátane podvádzania elektronického), pozitívna psychológia, zdravie žiaka, vzdelávanie založené na dôkazoch a ďalšie. V poslednom období sa venoval aj self-efficacy učiteľa a žiaka (2020).

Ak sa pozrieme na Marešove práce žánrovým pohľadom, v jeho portfóliu sú takmer všetky druhy textov: monografie, kapitoly v zborníkoch, teoretické i výskumné štúdie, recenzie, eseje, úvahy, glosy, medailóny a diskusné príspevky. Prvú samostatnú monografiu publikoval Mareš o študentskom hodnotení vyučovania na vysokej škole (1991), potom o psychodiagnostike podporovanej počítačom (1992), nasledovala kniha o štýloch učenia (1998). V roku 2001 vydal s J. Čápom psychológiu pre učiteľa. Viacero jeho monografií spadá do oblasti medicíny, napríklad kniha o posttraumatickom rozvoji človeka alebo o individuálnej starostlivosti o pacienta. Jeho celoživotný záujem o problematiku psychológie učenia sa pretavil do monografie (2013). Táto 700-stranová práca prináša monumentálne množstvo poznatkov na priesečníku psychológie a pedagogiky. Rozsiahle kapitoly zakotvujú pedagogickú psychológiu ako vedný odbor, ďalšie sa venujú konceptu učenia sa a vyučovania, jeho cieľom a obsahu, hlavným aktérom vyučovania – učiteľovi a žiakom, a napokon škole ako inštitúcii. Privátne Mareš avizoval, že kniha

bude mať voľné pokračovanie, v ktorom budú spracované netradičné témy pedagogickej psychológie, teda tie, ktoré netvorí hlavný prúd, ale sú tiež dôležité. Na toto pokračovanie ešte čakáme.

Textový žáner, ktorý Marešovi dokonale „sadol“, je prehľadová štúdia literatúry. Napísal niekoľko desiatok takýchto štúdií, ktoré vyšli samostatne alebo ako súčasť kolektívnych monografií. Dokonale v nich uplatnil potenciality, ktoré tento žáner umožňuje, aby využil plochu štúdie na dôkladné spracovanie problematiky. Písanie prehľadovej štúdie sa dá robiť kompilačne alebo analyticko-synteticky. U Mareša prevládol druhý prístup. Prenikol do danej témy, zachytil koncepcie, ktoré ju reprezentujú, porovnal prístupy a charakterizoval výskum vrátane metodológie. Jeho prehľadové štúdie sú často vybavené mohutnými porovnávacími tabuľkami. Mareš napísal aj metodický návod objasňujúci rôzne typy prehľadových štúdií (2013).

Mareš sa dlho zdráhal kúpiť si mobilný telefón a dodnes nie je vlastníkom auta. Ale na rozdiel od jeho súkromných potrieb, technické a elektronické aspekty práce v odbore mu nie sú vôbec cudzie. Už v roku 1978 napísal štúdiu o analýze činnosti učiteľa pomocou počítača, roku 1992 vydal už spomínanú monografiu o diagnostike podporovanej počítačom, neskôr sa venoval problematike elektronického učenia sa (2004; 2007), dokonca i humoru pri tomto učení (2013).

Empirický výskum prešiel u Mareša diferencovanou dráhou. Na začiatku to bol výskum komunikácie a interakcie v školskej triede. Mareš bol pravdepodobne prvý, kto v Československu adaptoval a použil Flandersov systém na analýzu interakcie učiteľa a žiaka FIAS. Povzbudením preňho bolo azda osobné stretnutie s autorom – fotografia Neda Flandersa dodnes visí v Marešovej pracovni. Neskôr sa venoval výskumu subjektívnej zodpovednosti učiteľa za výsledky žiaka, štýlom učenia, interakčnému štýlu učiteľa, sociálnej opore, klíme školskej triedy. Okrem iných adaptoval aj výskumný nástroj (posudzovacia škála CES), pomocou ktorého boli získané nielen prvé dáta, ale aj normy pre základné školy a gymnázia v ČR a SR. Vzhľadom k zameraniu svojho domovského pracoviska sa orientoval silne aj na medicínsky výskum. Spolu s kolegami validoval viacero medicínskych diagnostických nástrojov, z ktorých mnohé publikoval v zahraničných časopisoch. K úplnému obrazu Mareša je dôležité dodať, že medicínske prostredie zažíva aj v rodine. Jeho manželka a staršia dcéra sú lekárky. Na druhej strane ani problematika psychológie a pedagogiky nie je v jeho rodine cudzia. Syn Jan rozvíja svoju

akademickú a vedeckú dráhu na Masarykovej univerzite. Marešova mladšia dcéra je teoretička hudby a hudobníčka. Nečudo, že Mareš publikoval aj v tejto oblasti (2011; 2015).

Osobitný komentár si vyžaduje vzťah Mareša k jazyku. Píše hladko a zrozumiteľne, bez preťaženia textu komplikovanými formuláciami. Jeho text je vždy pojmovo jednoznačný a presný. Možno preto sa rád venoval terminologickým otázkam oblastí, na ktoré sa špecializoval. Je autorom výkladových slovníkov z oblasti kvality života, klímy v triede, sociálnej opory a je spoluautorom významného *Pedagogického slovníka* (2013). Je výborným znalcom anglickej terminológie v svojich odboroch a znalosť tohto jazyka skvele využíva v svojich textoch. Pri jednej príležitosti spomenul, že základy porozumenia anglického odborného textu sa naučil približne za tri mesiace (viem si predstaviť intenzitu tohto učenia sa). Na druhej strane, neodvážil sa vniknúť do hovorenej angličtiny, čo mu bránilo vystupovať na zahraničných konferenciách. Spolu sme zostavili dva anglické pedagogické slovníky, prvý anglicko-slovenský (1998), potom rozšírený anglicko-český (1999). Práce vznikli z potreby pomôcť pedagógom pri štúdiu zahraničnej literatúry, o ktorú začal byť zvýšený záujem po Nežnej revolúcii. Vtedy neexistovali možnosti vyhľadávania na internete. Dnes mladým kolegom slúži často *Google Translate*, ktorý však nie je výkladovým slovníkom. Navyše, jeho preklady terminológie nie sú (zatiaľ) presné.

Silnou stránkou Mareša je interpretačná citlivosť. Veľmi dôrazne varuje pred nebezpečenstvom interpretačného univerzalizmu – vyvodzovania a vyslovovania všeobecných záverov a tvrdení. Vo viacerých svojich textoch zdôrazňuje lokálnu, kultúrnu, sociálnu a časovú podmienenosť zistení a záverov. Vo svojej *Pedagogickej psychológii* (2013) napísal: „... odborné poznatky v pedagogickej psychológii nie sú univerzálne, nie sú platné vždy, všade a pre každého. Naopak: sú viazané na určitý kontext, čas a situáciu“ (s. 10). To je dobrá cesta k tomu, aby pedagogika a pedagogická psychológia zjemňovali a diferencovali svoje závery a aby problematika vyústila do zmysluplných aplikačných príležitostí. Marešovi prekážala dominancia vykazovania výsledkov v podobe aritmetických priemerov alebo iných centrálnych mier. Zdôrazňoval, že priemerný subjekt neexistuje, preto je výsledky potrebné vyjadrovať jemnejšie a prepracovanejšie. Zdôrazňoval tiež, že údaje a charakteristiky subjektu sa menia v čase, keďže čas je významná determinujúca premenná. Svoje tézy autor uplatnil okrem iného tak, že sa venoval aj subjektom mimo mainstrea-

mu, napr. žiakom pochádzajúcim z etnických menšín, seniorom, vojakom po návrate zo zahraničných misií, školám pri zdravotníckych zariadeniach alebo všeobecnejšie, otázkam interkulturality človeka a vzdelávania.

Mareš je nielen erudovaný autor publikácií, ale prejavuje sa výrazne aj v ústnom prejave. Skvele prednáša a prednášky dopĺňa zrozumiteľnou prezentáciou (typická je modrá farba jeho powerpointov). Je brilantný diskutér a glosátor. Tu sa ukazuje jeho kritický duch, odborná erudovanosť, pohotovosť a schopnosť vniesť do diskusie systém a poriadok.

Počas svojej odbornej dráhy a zamestnaneckej kariéry Mareš získal veľa oficiálnych uznaní, medailí a diplomov. Veľmi významné ocenenia sú tie, ktoré mu udelila Česká asociace pedagogického výzkumu. Tá pri príležitosti svojich výročných konferencií udeľuje ocenenie za konkrétne dielo, ktoré „vyniká svojou kvalitou, otvára nové výskumné témy alebo prináša metodologické inovácie“. Mareš získal toto ocenenie päťkrát: roku 2018 za štúdiu o odpore učiteľov voči zmenám v škole a školstve, roku 2019 za stať o etických a morálnych aspektoch vyučovania, roku 2013 za už spomenutú monografiu o pedagogickej psychológii a tiež za aktualizované vydania *Pedagogického slovníka* (spolu s J. Průchom a E. Walterovou).

Mareša poznáme aj ako autora odborných posudkov a recenzií pre vysoké školy alebo časopisy a podkladov pre rôzne komisie. Boli vypracované s neobyčajnou pedantnosťou a prepracovanosťou. Je pozoruhodné, koľko trpezlivosti, času a úsilia venoval tejto „periférnej“ tvorbe. V oponentských posudkoch jasným zrakom dokáže odhaliť zrnká kvality, ale aj nedostatky v erudícii hodnoteného kolegu. Jeho posudky sú prísne, ale nie nespravodlivé. Vždy odhalí ľudskú hlúposť. Charakteristickým znakom jeho posudkov sú návrhy na rozšírenie alebo prehĺbenie bádania daného problému alebo jeho aplikácie – niekedy sú tieto návrhy veľmi rozsiahle. O posudky ho požiadali azda všetky univerzity od Českých Budějovic po Prešov. Málo sa vie o Marešových organizačných schopnostiach, pretože tie zostávajú menej viditeľné na verejnosti. Spomeniem len, že sa silne sa angažoval pri etablovaní Asociácie školskej psychológie v ČR a bol spoluzakladateľom České asociace pedagogického výzkumu.

Mareš má veľmi blízky vzťah k Slovensku. Pochodil a precestoval krajinu od Dukly po Bratislavu. Rád prichádzal k nám na Ústav experimentálnej pedagogiky SAV, neskôr na Pedagogickú fakultu Univerzity Komenského. Diskutoval

s nami, prinášal výzvy a cenné nápady. V tom pokračoval, aj keď naša skupina presídlila na UTB v Zlíne.

K Marešovmu dielu i k jeho osobe mám obrovskú úctu a rešpekt. Jeho odborná všestrannosť, erudícia, schopnosť nadhľadu, ale aj pracovitosť a ľudská korektnosť vzbudzujú moje veľké uznanie a ocenenie. Želám mu, aby jeho nadšenie a radosť z bádania, prednášania a písania vydržali ešte veľa rokov.

Peter Gavora

Literatúra (v chronologickom poradí)

- Mareš, J. (1978). Zkoumání činnost vysokoškolského učitele pomocí počítače. In *Sborník pedagogická databanka* (s. 48–59.). Dům techniky ČVTS.
- Helus, Z., Kulič, V., Hrabal, V., & Mareš, J. (1979). *Psychologie školní úspěšnosti žáků*. SPN.
- Helus, Z., Kulič, V., & Mareš, J. (1979). *Základní teoretické a metodologické problémy pedagogické diagnostiky*. Ústav školských informací při MŠ ČSSR.
- Mareš, J. (1991). *Studentské posuzování jako jedna z metod hodnocení vysokoškolské výuky*. SPN.
- Mareš, J. (1992). *Psychodiagnostika podporovaná počítačem*. Ústav pro informace ve vzdělávání.
- Mareš, J., & Krívohlavý, J. (1995). *Komunikace ve škole*. Masarykova univerzita.
- Mareš, J., Slavík, J., Svatoš, T., & Švec, V. (1996). *Učitelovo pojetí výuky*. Masarykova univerzita.
- Mareš, J. (1998). *Styly učení u žáků a studentů*. Portál.
- Gavora, P., & Mareš, J. (1998). *Anglicko-slovenský pedagogický slovník* (2. vyd.). Bratislava.
- Mareš, J., & Gavora, P. (1999). *Anglicko-český pedagogický slovník*. Praha.
- Mareš, J. (2004). Elektronické učení a individuální styly učení. *Československá psychologie*, 48(3), 247–262.
- Mareš, J. (2007). Elektronické učení a zvláštnosti člověka. In P. Sak, J. Mareš, H. Nová, V. Richter, K. Saková, & J. Skalková (Eds.), *Člověk a vzdělání v informační společnosti: vzdělání a život v komputerovaném světě* (s. 171–222). Portál.
- Čáp, J., & Mareš, J. (2001). *Psychologie pro učitele*. Portál.
- Tichý, V., & Mareš, J. (2011). Problémy hudebně nadaných studentů na vysoké škole: jaký je osud „zázračných dětí“? In S. Nantlová (Ed.), *Hodnocení kvality vysokých škol. Cesty k diverzifikaci vysokého školství* (s. 57–64). Masarykova univerzita.
- Mareš, J. (2013). *Pedagogická psychologie*. Portál.
- Mareš, J. (2013). Užití humoru v elektronickém učení. *Pedagogika SK*, 4(1), 36–53.
- Mareš, J. (2013). Přehledové studie: jejich typologie, funkce a způsob vytváření. *Pedagogická orientace*, 23(4), 427–454.
- Průcha, J., Walterová, E., & Mareš, J. (2013). *Pedagogický slovník* (7. vyd.). Praha.
- Mareš, J. (2015). Hudební představy, hudební představivost a mentální reprezentace hudby. *Živá hudba*, 5(1), 92–116.

-
- Mareš, J., & Tichý, V. (2015). Hudebně talentovaní dospívající a přijímací řízení. *Pedagogická orientace*, 25(3), 372–393.
- Mareš, J. (2018). Odpor učitelů vůči změnám ve škole a ve školství. *Pedagogika*, 68(2), 173–200.
- Mareš, J. (2019). Ethical and moral aspects of school education: The situation in the Czech Republic. *Pedagogika*, 69(4), 401–443.
- Gavora, P., Mareš, J., Svatoš, T., & Wiegerová, A. (2020). *Self efficacy v edukačních souvislostech II*. Univerzita Tomáše Bati, Fakulta humanitních studií.